

Kritika

radikálisan szakított a különböző dinamikai szituációk középkori hierarchikus elképzelésével az objektum-környezet viszonyt illetően. E helyett a dinamikai szereplők egyenrangú viszonyát vette alapul. A newtoni mechanika tehát egyrészt jól tükrözte a korszak uralkodó világképét, másrészt hozzájárult annak megszilárdításához is. Erre utal könyvében *Hobson* is, aki egy amerikai egyetemen tanít fizikát, s aki még az amerikai függetlenségi nyilatkozat létrejöttében is az előbbi gondolatmenetet látja.

Akárcsak Koestler szerint Kopernikusz könyvét, úgy Newton ‚Principiá’-ját sem volt szükséges feltétlenül elolvasni, eszméjüknek, alapgondolatainknak mégis komoly hatása volt, és van napjainkban is. Ezzel persze nem azt akarjuk mondani, hogy éppen ezért felesleges is tanítani a fizikában. Sőt valójában azt gondoljuk, hogy az elengedhetetlenül fontos, de úgy, hogy sokkal jobban kellene hangsúlyozni a világképi jelentőségét. Tehát nem csak egyszerűen a különböző – legyünk őszinték, meglehetősen unalmas és mesterkelt – feladatok megoldása során, hanem éppen hogy a társadalmi vonatkozások kidomborításával, bemutatván a természet törvényeinek a társadalomban, a társadalmi folyamatokban betöltött szerepét és jelentőségét.

A fentiekén kívül érdekes tanulmány olvasható a kötetben a nemek fogalmának alakulásáról, ökológiai problémák filozófiai vetületeiről, a *Zénón*-paradoxonról, a naturalizmusról, a párhuzamossági axiómáról, a nyelvekről, *Goethe* ‚Szintan’ című művéről, melyben Newton optikai kísérleteihez fűz megjegyzéseket. Ajánljuk mindazoknak a könyvet, akik szeretnek kicsit mélyebben gondolkodni magáról a tudományról és abban saját magunkról.

Irodalom

- Forrai Gábor – Margitay Tihamér (2002 szerk.): *Tudomány és történet*. Typotex Kiadó, Budapest.
 Hobson, Art (1999): *Physics. Concepts and Connections*. Prentice Hall, Upper Saddle River.
 Koestler, Arthur (1956/1996): *Alvajárók*. Európa Kiadó, Budapest.
 Kuhn, Thomas S. (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest. Eredetileg: Kuhn, T. S. (1962) *The Structure of Scientific Revolution*. Princeton University Press, Princeton
 Laki János (1998, szerk.): *Tudományfilozófia*. Osiris Kiadó, Budapest.
 Radnóti Katalin – Nahalka István (szerk.) (2002): *A fizikatanítás pedagógiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Nemzeti Alaptanterv, Ember a természetben. (2003)

Forrai Gábor – Margitay Tihamér (szerk.): *Tudomány és történet*. Typotex Kiadó, Budapest.

Radnóti Katalin

Ikon és látomás a keresztény keleten

Az orthodox (a terminust a bemutatandó kötet írásmódjával megegyezően használjuk) kereszténység művészetével, az ikonfestészet világával foglalkozik az a két kötet, mely egy időben jelent meg a Kairosz Kiadó gondozásában: L. A. Uszpenszkij ‚Az Ikon teológiája’ és Nacsinák Gergely András ‚A szem böjtje’ című munkája.

Míg Uszpenszkij monumentális munkája határozottan történeti igényvel és alaposággal készült, addig az utóbbi kötet saját intenciói szerint nem kíván művészettörténeti vagy teológiai szakmunkaként megjelenni, sokkal inkább a szélesebb olvasóközönség érdeklődését keresi. Ez a törekvés nem vált a színvonal rová-

sára (hiszen a szerző minden szempontból eleget tesz a tudományos jellegû írásokkal szemben támasztott követelményeknek is, komoly szakirodalmi háttérre épít, a kötet végén pedig fogalommutatót találunk), sokkal inkább a személyes írói hangvétel, a stílus által valósult meg. „A szem bõjtje”: esszékötet, mely egy vallásos-mûvészeti univerzumot, az orthodox kereszténység ikonfestészetét kívánja megismertetni az olvasókkal, „kisebb témákat kiválasztva, egy-egy alkotón, képen, egy eldugott, romos templomon, vagy egy szent alakján keresztül szeretné bemutatni, hogy mennyire változatos és gazdag is tud lenni ez a sokszor egysíkúnak és merevnek gondolt mûvészet” (7. old.). Átfogóbb témák – az orthodox kereszténység világlátása, mûvészetének kánonja, az ikonosztáz rendszere, Bizánc kérdésének és történelmi megítélésének újragondolása, személyes vélemények egyes festői stílusokkal vagy a torinói lepelrel kapcsolatosan – s „naplófeljegyzések”, melyek azt vizsgálják, „miért kevés a turista Náxoszon?”, egyaránt helyet kaptak a kötetben.

A könyv végén 16 színes kép található, melyek mindegyike egy-egy íráshoz kapcsolódik, másképp fogalmazva, melyek mindegyikéről olvashatunk egy-egy esszét a kötetben (vagy éppen többet is: *Keresztelõ Szent János* képe esetében olvashatunk a festõrõl, *Mikhail Damaszkinosz*ról, egy másik írást pedig a *Prodromosz*ról, azaz az „elõfutár”ról”, magáról a Keresztelõrõl). A nem kimondottan értekezõ tanulmányok esetében helyénvalónak tûnhet a „meditáció” megnevezés is, ezzel jellemezhetjük leginkább egyes írások hangulatát és felfogásmódját. E „képleírások” és elemzések olvasásával párhuzamosan a kötet végi képeket is fel kell lapozzuk, hiszen a jelentés kép és írás kölcsönös-ségébõl áll elõ.

Bevallottan és következetesen személyes hangvételû írásokkal kívánja a szerző közelebb hozni hozzánk, „nyugatiakhoz” a „keletet”, s annak sajátosan gazdag és elmélyült, mûvészeti és vallásos látásmódját. Tanulságos ebbõl a szempontból a címadó írás felütése: „A ’szem bõjtje’ kifejezés az orthodox keresztény festészeti hagyományban azt az idõszakot jelöli, amelyet a mûvész elmélyült felkészüléssel tölt el: a földi látványok uralma alól igyekszik kivonni magát, hasonlatosan a testi bõjthöz, amikor a gyomor egy idõre megpihen az emésztés szüntelen munkájában, és az egész test elcsendesül. Most azonban nem ezt a jelentést tartanám meg. Nekünk, nyugat-európaiaknak (s e szempontból mi magyarok is biztosan odaszámítunk) az orthodox mûvészettel való találkozás is a ’szem bõjtjét’ jelenti.” (52. old.)

Edward W. Said mára már klasszikussá lett mûve, az ‚Orientalizmus’ után (szem elõtt tartva természetesen, hogy a „keleti” esetünkben a keleti kereszténységre utal) joggal merül fel a kérdés, hogy nem az orientalizmus egyik változatával állunk-e szemben a jelen esetben is? Said három rétegét különítette el a fogalomnak, a tudományos érdeklõdés, az ontológiai különbségtétel, végül a „kelet” leigázásának értelmében. Jelen munka a fogalom harmadik (Said által a leginkább bírált) rétegével semmilyen kapcsolatban nincs, legfeljebb a fogalom elsõ jelentésrétegében érintett, miután érdeklõdése a keletire mint olyanra irányul. Az orientalizmus azon értelmezését, miszerint az ontológiai és episztemológiai határt von „Nyugat” és „Kelet” közt, csupán annyiban tarthatjuk érvényesnek Nacsinák munkájára nézve, hogy a szerző az orthodoxyt sajátos (és sokszor félreismert) világgént tárja elénk. A kötetben olvasható tanulmányok az orthodoxyia (felölünk tekintett) idegenségét, másságát kívánják, sokszor az érintettek, az ikonfestõk (mint *Fótisz Kondoglu*, akinek feljegyzéseibõl szemelvényeket olvashatunk), vagy éppen himnuszköltõk (mint *Szent Efrém*) szemzõgébõl értelmezni és láttatni.

A kívülálló (sokszor joggal megkérdõjelezhetõ pozícióból kialakított) megítélésekkel szemben, vagy azokon túl viszonylag elfogulatlanak ítélnél, a saját és idegen belátásokat egyszerre felmutató és szóhoz juttató értelmezésekkel találkozhatunk. A szerző több helyen említi a kulturális antropológiát, melynek egyik alapvetõ belátását (a vizsgált kö-

zösséget azok saját értelmezései felől bemutatni) maga a szerző is érvényesíti, még ha ez nem feltétlenül akaratos is.

A kötet visszatérő kérdése a kanonikusság vitathatatlan megléte és az alkotó vágyott szabadsága közötti feszültség. „Az ikonban ugyanis nem az a szép, hogy rajta minden rejtett, szimbolikus jelentéssel bír, s így nincsen benne semmi esetleges, de persze nem is az, hogy teljesen öntörvényű alkotás volna, amihez alkotójának mindig egy egész teremést kell kiverekednie. Az ikonban a nagyszerű az, hogy minden egyes elemében a szabad, személyes alkotás egyesül a kanonikus szabályokkal.” (73. old.) Miután vallásos ihletettségű művészetről van szó, ez lényeges felismerésnek bizonyulhat, mivel rávilágíthat: ahogyan a dogma (hittétel) eredendően nem „dogmatikus”, úgy a kánon sem jelent feltétlen változatlanúságot.

Mivel az ikonok nem érthetőek meg az orthodoxiától, azaz eredeti kulturális kontextusuktól elkülönítve, ahogyan megfordítva, az orthodoxia sem képzelhető el az ikonok nélkül, nem „egyszerű” művészeti kérdéstről, hanem a vallási-alkotói világkép kérdéséről van szó. Mindez nem elhanyagolható szempont magukra az ikonokra nézve sem, ezért jogosan merül fel velük kapcsolatosan (bár nem a kötetben) „a kép létrangját” vizsgáló, Gadamer megfogalmazta kérdés.

A legtöbb írás valamiképp a „bevett” nézetek kiigazítására tesz kísérletet. Az orosz ikonfestészet javára tett részrehajlás kimutatása, (156. old.), Bizánc hagyományosnak tekintett történelmi értékelésének áttekintése (240. old.) azonban nem a leckéztető jobban tudás kétes alapállásából, sokkal inkább a már említett elfogulatlanságra törekvés szándékával magyarázható (ami már természetesen egy másfajta elfogultságként is leírhatóvá válhat).

Az ikonok megtekintésekor és értelmezésekor a szerző szerint alapvetően három szintet különböztethetünk meg: a történeti, teológiai és a művészi intuíció szintjeit. A kötet írásait olvasva nem nehéz felfedeznünk, hogy a szerzőhöz (bár az első két szintet sem kerüli ki, elég itt „A keresztény képtisztelet kezdetei” címet viselő figyelemreméltó és gondolatébresztő tanulmányra utalni) legközelebb a művészi intuítv megközelítésmód áll. „Az ikon, amennyiben túltesszük magunkat az esztétikai, történettudói vagy művészettörténeti szemléletmódon, meghatározható úgy is, mint egy belső látomás rögzítése, azé a látomásé, mely az ikonfestőben érik meg vallásának lényeges mozzanatairól. Röviden: az ikon az istenélmény kivetítése. Ez a látomás ölt testet az ikon anyagában.” (61. old.)

A munka segít megérteni, mit jelent egy orthodox ikonfestőnek „az Ige testté lett” kijelentés, vagy éppen az, hogy az „Isten saját képére és hasonlatosságára teremtette az embert” (ez utóbbi „kijelentés” inspiratív voltáról beszélt Andrej Tarkovszkij is saját művészetéről szólva) s hogy milyen belátások és következmények adódnak ebből nemcsak a művészetre, de a teológiára, a misztikára vagy a liturgiára nézve.

A kötet tanulmányai, bár a legkülönfélébb távlatból és megközelítés alapján, de mindvégig az orthodox világkép egészéről vallanak. Az ikon (legyen szó festett képről vagy hangokból összeálló „ikonról”, azaz himnuszról) létmódja, a képrombolás utáni korszak képteológiájának kérdése, az ikonosztáz rendszere, az orthodox templomok szimbolikus szerkezete vagy a teológia elemzése újra és újra arra mutat rá, hogy egy rendkívül össze-

A munka segít megérteni, mit jelent egy orthodox ikonfestőnek „az Ige testté lett” kijelentés, vagy éppen az, hogy az „Isten saját képére és hasonlatosságára teremtette az embert” (ez utóbbi „kijelentés” inspiratív voltáról beszélt Andrej Tarkovszkij is saját művészetéről szólva) s hogy milyen belátások és következmények adódnak ebből nemcsak a művészetre, de a teológiára, a misztikára vagy a liturgiára nézve.

tett és végtelenül árnyalt világlátás megértésére csupán kísérletet (s vajon az esszé nem ennek műfaja-e?) tehetünk.

Nacsinák Gergely András (2003): *A szem böjtje. Tanulmányok az orthodox kereszténység művészetéről*. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Budapest.

Szűcs Balázs

Az értékmegőrzés értéke

A könyvnek már címe is érdeklődést kelt: Történelmi szemléltetőanyag az első világháború korában. A kis kötet Gyulai Ágost művének felhasználásával készült.

Lányi Katalin már a 'múlt század' nyolcvanas éveiben felfigyelt Gyulai Ágost tevékenységére, kisebb monográfiát írt róla; kiemelve, hogy Gyulai sok évtizeden át volt a Magyar Paedagógiai Társaság titkára. Lányi Katalin nemrégien megszerkesztette, jegyzetekkel látta el és megjelentette az 'Emlékkönyv Gyulai Ágost jubileumára' című esszégyűjteményt, melyet 1946 óta kéziratos formában őrzött a Gyulai család. (*Új Pedagógiai Szemle*, 2001. 3. 173–174.)

Az újabb vállalkozás, a 'Történelmi szemléltetőanyag...' előszava ismerteti a könyv keletkezésének történetét. Megtudjuk, hogy a századforduló körül (1900-as évek) a közoktatás-politika szorgalmazta, hogy jegyzékben foglalják össze azokat a könyveket, melyeknek beszerzése valamennyi népiskola számára szükséges. Ebből a munkából részt vállalt annak idején a Magyar Paedagógiai Társaság is. Az említett jegyzékhez kapcsolódott az ajánlott szemléltető eszközök elkészíttetése is. Így, ennek keretében jött létre egy húsz képből álló történelmi szemléltető gyűjtemény terve. Érdemes megemlíteni, hogy e terv kialakításában és kivitelezésében szerepet vállalt a Képzőművészeti, valamint az Iparművészeti Főiskola és az Államnyomda. (Személyes emlékem: e képek némelyikét láthattam a húszas évek végén abban az elemi népiskolában, amelyikbe jártam.)

Gyulai Ágost – már a világháborús években – tájékoztatást írt a húsz történelmi kép pedagógiai funkciójáról, sőt részletes eligazítást nyújtott az egyes képek felhasználásáról. Elmondható, hogy az egész koncepciót a történettudomány és pedagógia, a művészet és mesterség összefogása valósította meg.

Az említett tájékoztatás és eligazítás kéziratos formában maradt fenn, ezt bocsátotta a család Lányi Katalin rendelkezésére, ezt tartalmazza a megjelent kötet. Az eredeti kézirat ezt a címet viseli: 'Magyarázó füzet a népiskolai történelmi szemléltető képekhez'. Ennek I. részében Gyulai rövid összefoglalást ad a „szemléltetésről”. Ismerteti ennek az eljárásnak az eredetét – Comeniustól –, majd annak pedagógiai értelmezését az adott korban. Gyulai Ágost a szemléltetést az iskola egyik legfontosabb feladatának minősíti, belehelyezve az ismeretszerzés folyamatába. Kiemelt helyet tulajdonít a tanítói eljárásnak, azaz a módszernek. Hivatkozik az érvényben volt Tantervi Utasításra, elemzi a kép funkcióját. A képek között legfontosabbnak véli a történelmi szemléltető képeket. Külön néhány oldalt szentel ezeknek, rámutatva, hogy a belső szemlélet által elvont fogalmak is szemléltethetők. Éppen ebben az összefüggésben nagyon hasznosak a történelmi szemléltető képek, amelyek etikai értékeket közvetítenek az ízlés fejlesztésével együtt, alakítva a beleélés képességét. Gyulai Ágost hangsúlyozza, hogy a kép csupán eszköz a magasabb etikai célok érdekében, ne tévesszük össze a képtárgyalással.

Ezek után következnek a II. részben maguk a képek, magyarázatokkal együtt. Húsz képet közöl a magyarázó füzet, átfogva a magyar történelem folyamatát. Az első kép: Ár-